

Порівняльна характеристика становлення психологічних новоутворень навчальної діяльності у нормально розвинутих та розумово відсталих дошкільників

У статті розкрито основні положення щодо формування психологічних новоутворень у розумово відсталих дошкільників, дається їх порівняльна характеристика з нормою, особливості їх функціонального прояву.

Ключові слова: психологічні новоутворення, розумово відсталі дошкільники, підготовка до школи.

В статье раскрыты основные положения проблемы развития психологических новообразований у умственно отсталых дошкольников, рассматривается их сравнительная характеристика с нормой, особенности их функционального проявления.

Ключевые слова: психологические новообразования, умственно отсталые дошкольники, подготовка к школе.

Впровадження нових змін у систему дошкільної та шкільної освіти потребує оновлення та доповнення законодавчої бази у напрямку інтегрованого та інклюзивного навчання, зокрема з'ясування психолого-педагогічних умов підготовки до даного процесу не лише дітей з порушеннями психофізичного розвитку, але їх взаємодію з нормально розвиненими однолітками; дозволяє змінювати технології та методику роботи з відповідною категорією дітей, яка повинна бути гнучкою при впровадженні спільної навчально-виховної роботи. Ці положення зумовляють створення відповідного виховного простору, розробку індивідуальних програм розвитку та соціалізації дітей з психофізичними порушеннями у середовищі їх нормально розвинених однолітків, відповідну підготовку не лише співпраці дефектологів та педагогів у даному напрямку, а, насамперед, створення позитивного оточення, відповідних умов взаємодії у різних видах діяльності, взаємного спілкування дітей з нормою та патологією.

Вирішити вищевказані питання не можна без вивчення психолого-педагогічних основ підготовки дітей з психофізичними порушеннями до навчання та виховання в інтегрованих та інклюзивних групах дитячих садочків та відповідних класах при

загальноосвітніх школах. Особливо гостро ця проблема стоїть при підготовці до навчальної діяльності розумово відсталих дошкільників легкого ступеня, у яких, на відміну від інших категорій аномальних дошкільників (з порушеннями сенсорних процесів, опорно-рухового апарату, мовлення) та дітей із затримкою психічного розвитку, спостерігається первинне порушення інтелекту на базі дифузного ураження кори головного мозку, що не дає їм можливості самостійно, без корекційного впливу, пройти системно, повністю та результативно всі етапи психічного розвитку, перейти у своєму розвитку від одного виду провідної діяльності до іншого, що дасть змогу сформуванню базисні складові психічного розвитку та необхідні для даного віку психологічні новоутворення.

Л.С.Виготський до новоутворень кожного вікового етапу відносить “новий тип будови особистості та її діяльності, ті психічні та соціальні зміни, які вперше виникли на даній віковій ступені та які у найголовному визначають увесь хід розвитку дитини у даний період” (2, С.117).

Л.С.Виготський, Л.І.Божович, А.Н.Леонтьєв стверджують тому, що на розвиток вікових новоутворень впливає “провідна діяльність – ігрова”, зміна якої сприяє переходу на новий рівень самосвідомості, до становлення внутрішньої позиції школяра, яка виступає складовою особистісної готовності до навчальної діяльності.

Проблема полягає у тому, як зазначав Л.С.Виготський, що провідні види діяльності відповідного віку не виникають у розумово відсталих дітей без корекційного впливу, а отже, не набувають розвивального значення, що не дає можливості сформуванню у них психологічні новоутворення відповідного виду діяльності і підготувати до наступного.

При визначенні психологічних новоутворень дошкільного віку нам слід дати характеристику даного періоду розвитку, показати вплив критичних періодів на розвиток дошкільників з нормальним та порушеним інтелектом. Дошкільний вік виступає як основний пропедевтичний період становлення різних сторін особистості дитини, її вищих психічних функцій та передусім швидкий розвиток органів і систем, їх функціональне оформлення. Особливо результативним, на думку М.Ю.Борякової, є розвиток функції кори головного мозку при взаємодії організму із довкіллям, мікро- та макрооточенням.

Дошкільники найбільш інтенсивно отримують, переробляють та усвідомлюють необхідну інформацію, що виступає подальшою основою пізнавального розвитку дитини, а також дає можливість розвинути у них психологічні новоутворення даного періоду, які

допомагають перейти на новий рівень взаємодії, наприклад, сприяють зміні провідного значення ігрової діяльності на навчальну.

А.В.Запорожець вказує на те, що вихідною одиницею аналізу підготовки дітей до навчання у школі виступає специфіка дошкільного дитинства, яка узята в загальному контексті онтогенезу особистості, яка обумовлює основні лінії психічного розвитку дитини у цьому віці і тим самим складає можливість переходу до більш нової та високої форми життєдіяльності. Саме тому проблеми критичного віку та вікових психологічних новоутворень розглядаються у контексті дитячої та вікової психології.

Передумовами становлення психологічних новоутворень навчальної діяльності виступають різні види діяльності дошкільного віку, зокрема ігрова, образотворча, конструювальна, самообслуговуюча, суспільно корисна та трудова, хоча базовою при цьому залишається розвиваюча функція ігрової діяльності, яка виступає провідною у дошкільному віці та елементи якої обов'язково використовуються у різних видах діяльності, дають змогу зацікавити дітей, розвинути мотивацію у них до відповідних дій.

Лише у дошкільному віці дитина отримує найбільшу частину інформації за рахунок швидкого темпу розвитку, що має стрибкоподібний характер, тобто: періоди сповільненого накопичення чергуються з критичними періодами. Наслідком відхилень у розвитку дитини виступає її стабільний стан, який не має стрибкоподібного характеру, у якому не проявляються відповідні до критичних періодів функціональні розлади та зниження працездатності, поведінки.

Зазначимо і те, що становлення психологічних новоутворень, які дадуть змогу перейти на новий вид діяльності можна при розвитку сталих навичок і умінь за умови формування позитивних емоцій, які є основою пізнавальної активності та мотивації.

Встановлення та з'ясування рівня сформованості психологічної готовності до навчальної діяльності нормально розвинених та розумово відсталих дошкільників, їх динамічне порівняння – один із аспектів виділення та характеристики розвитку психологічних новоутворень, особливостей їх прояву у дітей з порушенням інтелекту.

Існують різні підходи до психологічної та педагогічної підготовки дітей до навчальної діяльності. Одні науковці (Л.Е.Журова, Т.В.Тарунтаєва) спрямовують свої дослідження на формування у дітей дошкільного віку умінь та навичок, які необхідні для навчання у школі. На їхню думку, це можливість навчання у школі з більш раннього віку, отже діти 5-6 років мають відповідний інтелек-

туальний, психічний та фізичний рівень розвитку, який дозволяє їм перенести частину програми 1 класу у підготовчу групу дитячого садочка. Шляхом спеціальної організації освітньо-виховної роботи можливо успішно навчати дітей основам математики і грамоти. При такому підході формуються знання, уміння і навички, але провідний вид діяльності, який виступає основою психологічної готовності, не враховується та переноситься на другий план.

Вищеподаний підхід можна використати для дітей з більш високим рівнем прояву змістового, емоційного та поведінкового компонентів особистісного розвитку. Щодо розумово відсталих дітей – такий підхід є недовим тому, що у них саме спостерігається порушення, затримка та своєрідність психофізичного розвитку, що впливає на становлення як емоційно-особистісного спілкування, так і на відповідний розвиток предметно-практичної діяльності (маніпуляційні, співвідносні, знарядеві та процесуальні дії), яка покладається в основу ігрової, образотворчої, конструювальної та навчальної діяльності. Саме у надрах цих діяльностей закладаються основи розвитку психологічних новоутворень.

Не слід забувати і про навчальні (розвиток математичних уявлень, ознайомлення з довкіллям і розвиток мовлення), виховні (громадянське, національне, розумове, моральне, фізичне, естетичне, екологічне виховання, тощо) та корекційні заняття з розвитку пізнавальної діяльності, психічних процесів, мовлення, які проводяться паралельно з виконанням різних видів діяльності і сприяють формуванню психологічних новоутворень навчальної діяльності у дошкільників.

Наступним підходом є дослідження Л.І.Божович та її послідовників, які, вивчаючи розвиток особистості дошкільників, які звертали увагу не лише на визначення та формування у дітей шкільних вимог, але й, перш за все, досліджували новоутворення і зміни у психіці дитини, які спостерігаються наприкінці дошкільного віку та без яких неможливо підготувати дітей до нового виду діяльності – навчання. Л.І.Божович зазначає, що безтурботне дитинство змінюється турботами та відповідальністю, а саме дитина повинна: ходити до школи, робити те, що вимагає вчитель, виконувати шкільний режим, підкорюватися шкільним правилам поведінки, досягати необхідних позитивних результатів при засвоєнні знань, умінь та навичок (1, С.207). З цього приводу були виділені наступні новоутворення у психіці дитини, які необхідні для навчання у школі:

- відповідний рівень розвитку пізнавальних інтересів;
- готовність зміни соціальної позиції та бажання навчатися;

- розвиток безпосередньої мотивації, внутрішніх етичних інстанцій, відповідного рівня самооцінки та “внутрішньої позиції школяра”, яка включає сполучення пізнавальної потреби та потреби у спілкуванні на новому рівні.

Саме ці новоутворення лягають в основу психологічної готовності до навчання у школі. На жаль, у розумово відсталих дошкільників дані психологічні новоутворення спонтанно не виникають. А якщо ми бажаємо їх інтегрувати або включити в інклюзивний процес, то слід так організувати навчально-виховний та корекційний процес у дошкільному закладі чи реабілітаційному центрі, щоб він дав їм змогу у подальшому адаптуватися до шкільних вимог та соціалізуватися у середовище нормально розвинених дітей, а це можливо лише за умови розвитку психологічних новоутворень навчальної діяльності, а саме особистісної готовності.

Е.Г.Речицька, Е.В. Пархаліна, Д.Б.Єльконін особистісну готовність до школи розглядають як психологічну готовність, яка включає сумарне вираження новоутворень дошкільного віку, новоутворень переходу від дошкільного до шкільного віку. Отже, психологічну готовність до існуючих форм навчання та життєдіяльності слід аналізувати як наявність передумов і джерел навчальної діяльності у дошкільному віці.

Л.С.Виготський при розробці періодизації психічного розвитку дитини звертав увагу на те, що основою розвитку функціональності психічних процесів у дітей виступають критичні періоди, на базі яких виникають психологічні новоутворення, а отже, “найсуттєвіший зміст розвитку в критичні періоди полягає у виникненні новоутворень” (З, С.254). На його думку, психологічним новоутворенням дошкільного періоду розвитку виступає такий психічний процес, як уява дитини.

Окрім розвитку уяви, в якості центрального новоутворення Л.С.Виготський виділив узагальнення переживань, або інтелектуалізацію афекту. На його думку, у дітей, що пройшли кризу 6-7 р., узагальнення переживання виражається у втраті безпосередності поведінки, в узагальненому сприйнятті дійсного, в довільній поведінці. У дитини “...виникає узагальнення почуттів, а саме, якщо з нею багато разів траплялася будь-яка ситуація, то у неї виникає афективне утворення, характер якого відноситься також до поодинокого переживання або афекту, як поняття відноситься до поодинокого сприймання або пригадування”. (З, С.379-380).

Отже, наприкінці дошкільного віку діти втрачають ситуативність і безпосередність емоцій. Їх поведінка стає більш незалежною від різних існуючих впливів середовища, більш довільною. Саме

цього не спостерігається у розумово відсталих дітей. Для них характерним виступає несталість та однотипність емоцій, затримка розвитку поведінкового компонента.

Е.Е.Кравцова зазначає, що розвиток довільності залежить від здатності діяти не лише під диктовку наявної ситуації, але і позаситуативно, згідно до вільно прийнятої внутрішньої позиції. При цьому у дитини залишиться сама внутрішня свобода вибору тієї або іншої позиції, свобода конструювати своє особисте ставлення до різних життєвих ситуацій, розвивається внутрішній світ особистості, почуттів, внутрішніх дій на базі розвитку та роботи уяви (5, С.15). Новоутворенням психологічної готовності до шкільного навчання виступає здатність дитини підкорюватися правилам і вимогам дорослого (5, С.7).

Говорячи про розумово відсталих дітей ми можемо зазначити те, що саме уява у них не сформована, наприклад їм важко без реальних предметів уявити їх зовнішній вигляд, дати характеристику форми, кольору, розміру тощо. Розвитку уяви у даної категорії дітей найбільше сприяє включення їх у сюжетно-рольові ігри, і не лише включення, але й навчання їх даному виду діяльності, корекція виконання ними неправильних ролей, допомога у розширенні сюжету та емоційному закінченні гри. З цього приводу Л.С.Виготський говорив про “необхідність обліку усіх ігор дошкільника та відповідну побудову періодизації гри у дошкільному та молодшому шкільному віці” (4, С.13).

Д.Б.Ельконін, А.Л.Венгер при дослідженні особливостей психічного розвитку дошкільників 6-7 років виявили, що психологічне новоутворення кризи 6-7 р. пов’язане з виникненням умовно-динамічної позиції у дитини по відношенню до дорослих. Саме у цьому віці іде розвиток соціальних мотивів та емоцій, становлення самооцінки і Я-образу, передумов навчальної діяльності, які залежать від формування психологічних новоутворень у період кризи 6-7 років.

Е.Г.Речицька, Е.В.Пархаліна, Л.І.Божович, Д.Б.Ельконін до психологічних новоутворень в афективно-потребовій сфері дошкільника відносять нові мотиви, які пов’язані із навчанням, ієрархізацію прагнень дитини. З цього приводу слід додати висновки О.Я.Савченко. Дослідник до новоутворень дошкільного віку відносить:

- прагнення до суспільно значущої діяльності;
- здатність довільно керувати своєю поведінкою, спрямовувати зусилля на розв’язання пізнавальних завдань;
- уміння робити елементарні узагальнення;

- практичне оволодіння мовленням;
- уміння налагоджувати стосунки з ровесниками, разом гратися й працювати.

Г.А.Урунтаєва, Л.А.Венгер у процесі розвитку в дітей психологічної готовності до систематичного навчання з'ясували, що успішне оволодіння шкільною програмою потребує від дитини певних психологічних якостей, зокрема: прийняття позиції школяра (формування відношення до дорослого як до вчителя, вимоги якого обов'язкові, ставлення до навчання як до основної та відповідальної справи, ставлення до однолітків як до партнерів цієї справи), оволодіння умінням навчатися (усвідомлення того, що завдання які даються у школі, виконуються для того, щоб отримати нові знання та уміння, тому їх потрібно виконувати відповідно до норм та правил; розвиток пізнавальних інтересів, спрямованих на зміст навчання; формування навичок самоконтролю та самооцінки), розвиток логічного мислення (аналіз та оцінка предметів).

Психологи Д.Б.Ельконін, Л.А.Венгер, аналізуючи особливості психічного розвитку старших дошкільників, до передумов розвитку навчальної діяльності відносять наступні вміння дитини:

- орієнтуватися на систему правил у роботі;
- слухати та виконувати інструкції дорослого;
- працювати за словесним та наочним зразком;
- свідомо підкоряти свої дії заданому правилу при послідовному виконанні словесних вказівок дорослого;
- оволодіти загальними способами виконання в ситуації завдання;
- свідомо керувати психологічними процесами (їх довільністю), новою структурою мотиваційної сфери, поява безпосередніх потреб, формування самооцінки.

На їх думку, усі вищеперераховані передумови залежать від особливостей психічного розвитку дошкільників у перехідний до молодшого шкільного віку період. Зокрема такими новоутвореннями виступають втрата безпосередності у соціальних відносинах, узагальнення переживань, пов'язаних з оцінкою, формування самоконтролю.

У розумово відсталих дошкільників це все слід розвинути за умови впровадження навчально-виховного та корекційно-розвивального впливу, тому що низька пізнавальна активність і діяльність, своєрідність у становленні психічних процесів (сприймання, пам'яті, уваги, мислення), мовлення, емоційно-вольова та поведінкова сфери не дають можливості вивести дану категорію дітей на відповідний рівень особистісного розвитку, а також сформувати основні психологічні новоутворення навчальної діяльності.

Недостатньо повними, на нашу думку, виступають і дослідження С.Штребела (С.Strebel Schulreife-test.–Solothurn,1957. – 186 с.), А.Керна (А.Kern Sitzenbleiberelend und schulreife. – Freiburg, 1954. – 124 с.), Я.Пирасека (1978), які на базі використання психологічних тестів встановили, що дитина, яка йде до школи, повинна мати деякі визначені ознаки школяра: зрілість у розумовому (здатність дитини до диференційованого сприймання, довільної уваги, аналітичного мислення), емоційному (емоційна сталість і майже повна відсутність імпульсивних реакцій) та соціальному відношенні (потреба у спілкуванні з дітьми, здатність підкорюватися інтересам і прийнятим умовностям дитячої групи, здатність узяти на себе соціальну роль школяра в суспільній ситуації шкільного навчання).

Ці наукові праці, хоча і повно у теоретичному плані, характеризують ознаки школяра, які формуються у дошкільному віці, а саме психологічні новоутворення у розумовому, емоційному та соціальному відношенні, але у практичному плані вони є достатньо неповними за рахунок однобічного вивчення, зокрема використання тестових методик, які іноді не розкривають повну картину розвитку дитини.

Зміна системи спеціального виховання та навчання в інтегрованих та інклюзивних освітніх закладах для дітей дошкільного віку, вирішує завдання ампліфікації (збагачення) дитячого розвитку і корекції порушень в особистісній, мовленнєвій, пізнавальній сферах, приділяє увагу підготовці дітей до навчання у школі, яка ґрунтується на правильному розвитку психологічних новоутворень у розумово відсталих дітей.

Вихідним рівнем підготовки до школи повинна бути відповідна індивідуальна освітньо-виховна модель (інтегроване навчання, повне або часткове, інклюзивне навчання, спеціальна освіта), яка найбільше відповідає потребам і здібностям кожної конкретної дитини з порушеннями психофізичного розвитку, дає їм змогу правильно адаптуватися до навчальної діяльності та вільно включатися у середовище нормально розвинених дітей.

Список використаних джерел

1. Божович Л.І. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.І.Божович. – М.: Педагогика, 1968. – 464 с. – С. 207.
2. Виготський Л.С. Детская психология : Собр. соч. в 6 т. – Т.4 / Л.С.Виготський. – М.: Просвещение, 1984. – С. 117.
3. Виготський Л.С. Собрание сочинений: в 6 томах. – Т4/ Л.С.Виготський. – М.: Педагогика, 1984. – С. 254.

4. Запорожец А.В. Интеллектуальная подготовка детей к школе// Дошкольное воспитание/ А.В.Запорожец, – 1977. – №8. – С. 30-34.
5. Кравцова Е.Е. Психологические проблемы готовности детей к обучению в школе / Е.Е.Кравцова // Научно-исследовательский институт дошкольного воспитания, академия педагогических наук СССР. – М.: Педагогика, 1991. – 152 с.
6. Особенности психического развития детей 6-7 летнего возраста / Под.ред. Д.Б.Эльконина, А.Л.Венгера. – М.: Педагогика, 1988. – 132 с.

The article highlights the main proposition for creating psychological tumors in mentally retarded preschool children, given their comparative characteristics of the norm, particularly their functional manifestation.

Keywords: psychological growths mentally retarded preschool children, preparation for school.

Отримано: 27.07.2010

УДК 371. 14: 81'243

Н.В.Вишневська

Психолого-педагогічні умови формування потреби в самоосвіті вчителя іноземних мов у системі післядипломної освіти

У статті розглядаються особливості й умови формування потреби в самоосвіті педагогів у системі післядипломної освіти як фактор їх пізнавальної активності.

Ключові слова: самоосвіта, вчитель іноземної мови, потреба в самоосвіті, система післядипломної освіти.

В статье рассматриваются особенности и условия формирования потребности в самообразовании педагогов в системе последипломного образования как фактор их познавательной активности.

Ключевые слова: самообразование, учитель иностранного языка, потребность в самообразовании, система последипломного образования.

Постановка проблеми. Відродження духовної і національної культури, розвиток інтелектуального потенціалу нації в умовах інтеграції України в Європейський освітній простір, потребує нових